

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

yıl / year: 12 • sayı / issue: 2 • yaz / summer 2012

Niyet Amel İlişkisi Bağlamında “Ameller Niyetlere Göredir” Hadisi Üzerine Bir Yorum Denemesi

Nuri Tuğlu

Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Hadis Anabilimdalı Öğretim Üyesi
nurituglu@sdu.edu.tr

Öz

*Bu çalışma İslam kültür ve medeniyetinde önemli bir yer tutan “Ameller niyetlere göre-
dir” hadisi üzerinde durmaktadır. Söz konusu hadis ibadetten hukuka varıncaya kadar
pek çok konu ile ilişkili kabul edilmiştir. Hadis üzerine yapılan değerlendirmelerin önemli
bir kısmı da bu merkezde yapılmıştır. Yapılan bu değerlendirmeler yer yer önemli tespit-
ler içermektedir. Ancak söz konusu hadis, genellikle ibâdet merkezli bir yorumla anlaşıl-
maya çalışılmıştır. Bu çalışmada, yapılan bu yorumlara kısaca temas edilecektir. Hadisin
yorumlanmasında dikkate alınması gereken hususlar da vardır. Bir amelin netice itiba-
rıyla değerlendirilebilmesi için, niyet sahibinin aynı zamanda bilgi, beceri (kabiliyet), ey-
lem ve eylemi devam ettirebilme sorumluluğunu da taşıması gerekir. Hadisin anlaşılma-
sında bu hususların dikkate alınması önem arz etmektedir.*

Anahtar Kelimeler: Hadis, yorum, niyet, amel, medeniyet.

A Comment Attention on the Hadith of “The Deeds Are Based On Intention” In the Context of the Relation between Intention and Deeds

*This study focuses on the hadith that “The deeds are based on intentions” which has an
important place in Islamic culture and civilization. This hadiths is accepted as associated
with many subjects from law to worship. Great amount of evaluations on this hadith were
made in this center. These evaluations include many determinations rightful. However,
the hadith was often tried to understand worship-centered interpretations. In this study,
these interpretations will briefly be mentioned, and other considerations will be ad-
dressed. While interpreting this hadith, there are some points to be taken into considera-
tion. In order to assess the consequential deeds, the owner of the intention must also have
knowledge, skills (capability), action and the responsibility to continue the action. It is
important to consider these issues while trying to understand the hadith.*

Key Words: Hadith, interpretation, intentions, deeds, civilization.

Atıf

*Nuri Tuğlu, Niyet Amel İlişkisi Bağlamında ‘Ameller Niyetlere Göredir’ Hadisi Üzerine
Bir Yorum Denemesi, Marife, Yaz 2012, ss. 9-25*

1. Giriş

Bazı hadisler vardır ki onlar İslam ümmetinin tavır ve davranışlarında daha önemli bir yer tutar. Âdeta mihenk taşı konumundadırlar. Bu tür hadisler, kısa ve özlü ifadelerle söylenmiş (Cevâmiu'l-kelim) olsalar da çok geniş manalar ifade etmeleri bakımından, diğer rivayetlerden ayrılırlar. Bazıları tek bir sahabîden nakledilmekle birlikte ümmet arasında şöhret bulurlar. Söz konusu hadislerin hem tercümesi hem de doğru anlaşılması önem arz etmektedir. Herhangi bir hadisin tercümesinin doğru yapılmış olması, hadisin taşıdığı mana derinliğinin anlaşılması olduğunun kesin göstergesi de sayılamaz. Çünkü az söz ile geniş anlamlar taşıyan hadislerin yorumlanmasında, onların bu özelliğinin kimi zaman gözardı edilerek, birçok yönden ele alınabilecek olmasına rağmen tek bir yönde yorumlama çabasına girildiği, kimi zaman ise çok önemli manalar ihtiva ettiğinden yola çıkılarak ilgisiz bazı yorum ve te'viller yapıldığı bilinmektedir.

Çalışmada, Hz. Peygamber'in "Ameller niyetlere göredir" sözüyle niyet-amel ilişkisine vurgu yaptığı hadisin anlaşılmasında, selef âlimlerimizin üzerinde yoğunlaştığı anlamdan ve ondan bazı düsturlar çıkarma yönünden daha geniş bir perspektifin bulunduğu kanaatini taşımaktayız. Bu kanaatimizden hareketle hadisin anlaşılması üzerine bir değerlendirme yapılacaktır.

Hadis-i şerif Ömer b. el-Hattâb'dan (r.a) rivâyet edilmiş olup şu şekildedir:

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ: إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ ، وَإِنَّمَا لِامْرِئٍ مَّا نَوَى ، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهَجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ لِدُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ امْرَأَةٍ يَتَزَوَّجُهَا فَهَجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ

Ömer (r.a) anlatıyor: Rasûlullah (a.s) buyurdular ki:

"Ameller ancak niyetlere göredir. Herkese niyet ettiği şey vardır. Öyleyse kimin hicreti Allah'a ve Rasûlü'ne ise, onun hicreti Allah ve Rasûlü'nedir. Kimin hicreti de elde edeceği bir dünyaya veya nikâhlanacağı bir kadına ise, onun hicreti de o hicret ettiği şeydir."¹

Niyet hadisinin çeşitli tarihleri, rivayetlerdeki lafız farklılıkları üzerinde durmak çalışmamızda hedeflediğimiz hususlardan değildir. Çünkü hadisin bütün boyutlarıyla ele alınması, kitap boyutunda bir mesaiye ihtiyaç duymaktadır. Bu hususlar hadis şerhlerinde önemli ölçüde ele alınmaktadır. Biz burada sadece hadisin rivâyetlerinin bazı lafız farklılıkları taşıdığına işaret etmekle yetineceğiz.² Hadisin bazı rivayetlerinde بِالنِّيَّاتِ بِالنِّيَّاتِ ibaresindeki بِالنِّيَّاتِ kelimesi بِالنِّيَّةِ şeklinde tekil olarak da zikredilmektedir.³ "ameller niyete göredir"⁴ şeklindeki ibare ile nakledildiği

¹ Buhârî, *Sahîh*, Bedu'l-Vahiy 1, İman 41; Tirmizî, *Fedâilu'l-Cihâd* 16; Neseî, *Sünen*, Tahâret 60, Talâk 24, Eymân 19; İbn Mâce, *Sünen*, Zühd 26; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 25, 43; Humeydi, *Müsned*, hn:28; Tayâlisî, *Müsned*, s. 9.

² Hadisin lafız farklılıkları hakkında bk. Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, I, 56; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 12.

redilmektedir.³ الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ “ameller niyete göredir”⁴ şeklindeki ibare ile nakledildiği gibi, الْعَمَلُ بِالنِّيَّةِ “amel niyete göredir”⁵ şeklinde de rivayet edilmiştir.

Buhârî'nin ifadesine göre Hz. Peygamber'den çeşitli meseleleri içine alması bakımından bundan daha şumüllü, insanlara sağladığı fayda bakımından daha zengin bir başka rivâyet yoktur. Bu sebeptendir ki, âlimlerin pek çoğu bu hadisin İslam'ın üçte birine, bir kısmı dörtte birine muadil olduğu kanaatini serdetmişlerdir.⁶ Müminin niyetinin amelinden daha üstün görüldüğü anlayışını da doğurmuştur. Zira “Mü'minin niyeti amelinden hayırlıdır”⁷ rivâyeti bu anlayışta etkili olmuştur. Çünkü niyete fesat karışmaz iken amele karışabilir. Diğer yandan hadisin önemini belirtmek üzere Abdurrahman b. Mehdî'nin (198/814) hadis hakkındaki şu mütalaasını kaydetmekte yarar vardır: “Eğer bir kitap yazıp onu bölümlere ayırsaydım, Hz. Ömer'den nakledilen “Ameller niyetlere göre değer kazanır” hadisini mutlaka her bölümün başına koyardım.”⁸

2. Hadisin Vürûd Sebebi

Hadisin vürûd sebebi olarak kaynaklarda nakledilen olay şöyledir: Abdullah ibn Mes'ûd; “Küçük kabilelere mensup bir adam Ümmü Kays isminde bir hanıma evlenme teklif etmişti. Kadın, hicret etmedikçe kendisiyle evlenemeyeceğini söyledi. Bunun üzerine o zat hicret etti. O hanım da kendisiyle evlendi. Bundan dolayı biz o kişiye *Ümmü Kays Muhaciri* ismini vermiştik,”⁹ demiştir. Abdullah b. Mes'ûd'un naklettiği bu hadisenin Rasulullah (s.a) zamanında mı yoksa daha sonraki bir zamanda mı olduğu tartışmalıdır.¹⁰ İbn Hacer (852/1448) hadisin bu olayla ilgili söylendiği yönünde, hadisin tarikleri arasında herhangi bir açıklamaya ulaşamadığını kaydeder.¹¹ Hadisin vürûd sebebinin, yukarıda anlatılan hâdis olduğu yönündeki kanaat, âlimler arasında yaygındır. İbn Hacer'in “Ameller niyetlere göredir” hadisinin vürûd sebebi olarak aktarılan bu hâdisenin söz konusu hadisle ilgili olduğu yönünde bir kayda rastlayamadığını söylemesine rağmen, hadisin anlaşılmasında söz konusu hâdis önemli bir yer tutmaktadır. Genellikle herhangi bir rivayetin yorumunun tek bir hâdisenin cereyanı ile ilişkili değerlendirilmesi, Hz. Peygamber'in (s.a) söz ve fiillerinin evrensel boyutunun ihmal edilmesine de yol açabilmektedir. Bu nedenle sebab-i vürûd, hadislerin anlaşılmasında ana mihver kabul edilse bile, bazen onların, daha geniş anlam ve evrensel boyutta yorumlan-

³ Hadisin “niyet” kalıbıyla tekil olarak kaydedildiği tariklerin bazıları için bk. Buhârî, İmân, 41; Tirmizî, Cihâd, 16; Neseî, Tahâret, 60; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 167; İbn Hıbban, *Sahîh*, II, 115.

⁴ Buhârî, İtk, 6, Menâkibu'l-Ensâr, 45, Talâk, 11, Eymân, 23; Müslim *Sahîh*, İmaret 155; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Talâk 11-12; Neseî, Tahâret, 60, Talâk, 24, Eymân, 19.

⁵ Buhârî, Nikâh, 5. Rivâyet'in farklı lafızlarla ilgili değerlendirme için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 12; Aynî, I, 43 vd.

⁶ Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 11.

⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VI, 185.

⁸ Bk. Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, I, 57; İbn Receb, *Câmiu'l-Ulûm* s. 5-6.

⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, IV, 106. Süyûtî de hadisin sebab-i vürûdu için söz konusu bilgiyi aktarır. Bk. Süyûtî, *Esbâbu Vürûdi'l-Hadîs*, s. 72-74.

¹⁰ Bk. İbn Receb, *Câmiu'l-Ulûm*, s. 11.

¹¹ Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 10; Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, I, 61; Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, XIII, 56.

masına mani olacak, sınırlandırarak bir mahiyete büründürülmemesi de dikkatlerden uzak tutulmamalıdır. Ayrıca “sebebin hususi olması, mananın umumiyetine mani değildir”¹² kaidesi de hadislerin yorumunda önemli bir yer tutmaktadır.

3. Sıhhat Durumu

Hadisin sahih olduğunda ittifak, mütevatir olup olmadığı konusunda ise ihtilaf vardır. Mütevatir hadisleri derleyen el-Kettânî (1346/1927), rivâyetin mütevâtir olduğunu söylese¹³ de hadisin ilk râvîsi Hz. Ömer ve tabîin neslinden râvîsi Alkame b. Vakkâs rivâyetlerinde tek kalmış olduklarından hadis haber-i vâhiddir. Ancak sonraki nesiller arasında meşhur olsa bile mütevâtir olma vasfını taşımamaktadır. Bedrüddîn el-Aynî'nin (855/1451) de vurguladığı gibi, “Bazılarının zannettiğinin aksine hadis mütevatir değildir.”¹⁴ Hadd-i zatında başlangıcında tek kişinin rivâyet ettiği bir rivayet daha sonraki dönemlerde ne kadar şöhret bulursa bulsun, mütevâtir derecesine ulaşamaz.¹⁵ Bu usûl kaidesi gereğince, rivayetin mütevâtir olmadığı anlaşılmaktadır. Hadis, sahih ancak mütevâtir değildir.

4. Hadisin Yorumu

Muteber hadis kitaplarında yer alan bu hadis, mana ve muhteva bakımından İslâm'ın temel dayanağı olan hadislerden biri olarak kabul edilmiş ve hadise bu anlamda büyük önem atfedilmiştir.¹⁶ Bu yüzden hadisin İslâm'ın pek çok hükmünü içine aldığı ve birçok hükmünün bu hadisle ilişkisinin olduğunu ifade eden âlimler de olmuştur. Abdurrahman b. Mehdî (198/813) bu hadis hakkında; “İlmin otuz kadar konusunu içine almaktadır” derken, Şâfiî'nin (204/819) “ilmin yetmiş konusunu içine almaktadır” şeklindeki ifadeleri yanında, Ebû Dâvud (275/888), Tirmizî

¹² Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, I, 36.

¹³ Kettânî, *Nazmu'l-Mütenâsir*. s. 17-20. Tûfî, hadisin “sonraki nesiller arasında mütevâtir gibi” kabul gördüğüne atıfta bulunur. Bk. Tûfî, *Şerhu'l-Erbeîn*, s. 112.

¹⁴ Aynî, *Umdetu'l-Kârî* I, 47. Hadisin farklı rivayet tariflerinin sıhhat durumu hakkında bk. Aynî, a.g.e, I, 56.

¹⁵ Bk. Serahsî, *Usûl*. 291; Koçkuzu, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhitler*, s. 75.

¹⁶ İslâm'ın esasları arasında sayılan diğer bazı rivayetler şunlardır: Ahmed b. Hanbel “İslâm'ın temelini şu üç hadis oluşturur: “Ameller niyetlere göredir”, “Kim dinimizde bulunmayan bir şeyi ihdas ederse o mutlaka reddedilir”, “Helaller bellidir, haramlar bellidir. Bu ikisi arasında şüpheli olan şeyler vardır...” (İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 11). Ebu Davûd (275/888) ise; “Müsned hadisleri inceledim. Bunların aslının dört bin kadar olduğunu gördüm. Sonra bunları da inceledim. Bu dört bin hadisin temelini de şu dört hadis olduğunu tespit ettim: Numan b. Beşir'in (r.a) 'Helaller bellidir, haramlar bellidir...' hadisi, Ömer b. el-Hattâb'ın (r.a) “Ameller niyetlere göredir...” hadisi; Ebû Hureyre'nin (r.a), “...Allah temizdir ancak temiz olanı kabul eder, Allah peygamberlere emrettiği şeyi müminlere de emretmiştir...” hadisi, ve “Kişinin, kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi Müslümanlığının güzelliğindedir” hadisidir. Bunların her biri ilmin dörtte birini teşkil eder” demiştir. (İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, IX, 201) Bazı kaynaklarda Ebû Dâvud'un, “Allah temizdir ancak temiz olanı kabul eder” hadisinin yerine “Bir mü'min kendisi için sevip arzuladığı şeyi mümin kardeşi için de sevip istemedikçe mümin olamaz/imanı kemale ermez,” hadisini zikrettiği kaydedilmektedir. Yine Ebû Dâvud'dan nakledilen bir başka bilgiye göre o, fikhın temelini şu dört hadise dayandırmıştır: 1-Helaller açıktır, haramlar da açıktır, ikisi arasında şüpheliler vardır. 2-Zarar vermek ve zarara karşılık zarar vermek yoktur, 3-Ameller niyetlere göredir, 4-Din nasihatidir, samimiyyəttir. (Bk. İbn Receb, *Câmiu'l-Ulûm*, s. 5-6).

(279/892) ve diğer bazı âlimler de onun “dinin üçte birini içerdiğini” belirten sözler söylemişlerdir.¹⁷

İbn Dakîk el-İd (702/1302), İbn Hacer (852/1449), Aynî (855/1451) ve Kastallânî (923/1517) hadis üzerine geniş mütalaaları bulunan âlimlerden bir kadıdır. Kastallânî “Ameller söz olsun fiil olsun; farz olsun, nafîle olsun; az veya çok olsun, müminlerden sadır olan bedenî ameller” şeklinde ameli ifade eder ve Hanefîlerin “Ameller niyetlerle kemâle erer” şeklinde anladıklarını belirttikten sonra, “Evlâ olan amellerin sıhhati ancak niyetlere göredir” şeklinde anlaşılması gerektiğini vurgular. Ona göre amellerin sıhhati veya kemâlî ancak niyetlere göredir. Amellerin sevabı, niyetlere göre sabittir.¹⁸ Pek çok âlim amellerin kemâl veya sevabının ancak niyetlere göre olduğu kanaatine varmışlardır.¹⁹

Aynî, hadisin *وَأَيُّهَا لِأَمْرِي مَا تَوَى* “Herkesin eline niyet ettiği geçecektir,” cümlesinin tekraren zikredilmesini dört sebep ve hikmet zikredip izah ettikten sonra şunları kaydeder: “Kimin niyeti, Allah Teâlâ’ya müteveccih ise, iki dünyada da sevab ve hayırla mükâfatlandırılır, kimin niyeti de dünyadaki şeylerden birine yönelik ise, onun sevaptan nasibi yoktur ve dünya ve âhiret hayrını elde edemez”.²⁰

Yine son dönem âlimlerimizden Kâmil Miras, “Bu hadis-i şerif mücibince, kişinin her nevi hal ve hareketinin kıymeti, niyetinin nevine bağlı bulunduğuna ve herkesin sevab ve ikaba mazhariyeti, niyet ettiği hayır ve şerden ibaret olduğuna göre, her nevi hareketimiz üzerinde niyetin pek büyük tesiri vardır. Böyle yüksek hakikati bildirmekte olduğu için (bu hadis), hadis müellifleri kitaplarının başına geçirmişlerdir,”²¹ diyerek hadisin önemine işaret etmektedir.

Hadis üzerine yapılan yorumları değerlendiren Hâfız es-Sindî (1136/1724) şunları kaydeder: “Ulema bu hadis üzerine sayfalar dolusu konuşmuşlar ve hadisle ilgili müteaddit manalar vermişlerdir. Kanaatimce manası şöyle olmalıdır: Kişilerin kendi iradeleriyle işledikleri fiiller ancak niyet, yani kalbin karar vermesiyle oluşur. Hiçbir fiil kalbin karar vermesi dışında meydana gelmez. Bir fiil ve işten elde edilecek menfaat yahut zarar ancak niyete göredir. Yapılan bir şeyin ibadet sayılması veya cezayı mucib olması ancak niyetten kaynaklanır.”²² Sindî’nin bu sözlerinden, ulemanın, hadisin yorumu üzerinde çokça durdukları ve uzun uzun izahlar yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu izahlarda üzerinde durulan hususlar genelde, rivayetin gramatik açıdan ele alınması, ibâdet ve tâatin niyetsiz yapıldığında sevap getirmemesine karşın niyetle yapıldığında sevap kazandırdığına dair hususlar öne çıkmaktadır.²³ Bu hadis-i şerifte vicdânî temayüllerimizin, medenî münasebetleri-

¹⁷ Bk. Nevevî, *Şerhu’n-Nevevî*, XIII, 53-54; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, I, 11.

¹⁸ Kastallânî, *İrşâdü’s-Sârî*, s. 51-54.

¹⁹ Bu âlimlerin isimleri için bk. Aynî, *Umdetü’l-Kârî*, I, 27.

²⁰ Aynî, *Umdetü’l-Kârî*, I, 22.

²¹ Miras, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tercümesi ve Şerhi*, XI, 359.

²² Sindî, *Haşiyetu’s-Sindî*, VIII, 80.

²³ Hadisin yorumu ile ilgili geniş bilgi için bk. Nevevî, *Şerhun-Nevevî*, XIII, 53-55; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, I, 10 vd.; Aynî, *Umdetu’l-Kârî*, I, 80; İbn Receb, *Câmiu’l-Ulâm*, s. 6 vd.; İbn Dakik el-İd, *İhkâm* I, 11 vd.

mizin hayır ve şerre mukârin iyi ve fena olmasının yegâne miyarı, fiil ve hareketin icâb veya terkinde niyetin hâkim bulunduğu insanlara tebliğ edilmiştir.²⁴

Hadis, dilden dile dolaşarak halk arasında şöhret bulduğu gibi, fıkhnın en temel kaideleri arasında da yer almış ve Osmanlı döneminde hazırlanan Mecelle-i Ahkâm-ı İslâmiyye'nin de temel maddelerinden biri olmuştur.²⁵ İbadetlerin niyetle ilişkisi üzerinde çokça durulması, hadis-i şerifin taşıdığı diğer derin anlamlardan bir kısmının arka planda kalmasına neden olmuştur. Âlimlerimiz bu hususlar üzerinde uzun uzun durmalarına karşın, niyetle birlikte fiilin, amaçlanan neticeye götürecekt unsurlara hemen hemen hiç yer vermemişlerdir. Bunun neticesi olarak, zaman zaman "niyet hadisi" ile de ilişkilendirilerek, ön plana çıkarılan "iyi niyet" kavramı bazen suiistimallere de neden olmuştur. Burada hadisın, genelde ulemamızın da özellikle temas ettiği niyet-amel ilişkisini oluşturan ve rivayette de vurgu yapılan kavramların ihtiva ettiği anlamlar üzerinde durmak icap eder. Zira yorumlarda genellikle niyet-amel ilişkisi kurularak sonucun değerlendirilmesi niyet esaslı olmuştur. Oysa niyetle amelin ortaya çıkıp sonucun ne olduğunun görülmesine kadar geçen bazı hususlara yeterince işaret edilmemiştir.

5. Niyet ve Amel

a. Amel

Dünya ve ahirette ceza veya mükâfat konusu olan her türlü iş ve davranışı ifade eden bir kavram olan amel, insanın gayeli olarak yaptığı iş olarak da ifade edilebilir. Amel fiilden daha özel bir anlam ifade etmektedir. Zira fiil, bilgisiz ve gayesiz olarak yapılan işleri kapsar.²⁶ Amel kelimesi dinî emir ve yasakları da konu edinen, eylem sonucunda ceza ve mükâfat bulunan tutum ve davranış anlamıyla dini literatürde yerini almıştır. Pek çok âyet ve hadiste, amel terimi aynı zamanda sözlü davranışları da içine alacak şekilde kullanılmıştır. Bunun yanında amelin niteliğini vurgulayan bir başka kavram daha vardır. O da *amel-i sâlih*, ya da *salih amel* kavramıdır. Kur'an, hadis ve diğer İslâmî kaynaklarda tâatten sayılan ameller, amel-i sâlih olarak nitelendirilmiştir.²⁷ Güzel iş şeklinde tercüme edilen bu terim Türkçe karşılığında da öte anlamları içine alan bir mahiyete sahiptir. Salih ameller, dinin yapılmasını emir veya tavsiye ettiği, iyi, doğru, faydalı ve sevap kazanmaya vesile olan işlerdir. Buna karşın, yapılması yasaklanan veya hoş karşılanmayan kötü, yanlış, zararlı ve günaha yol açan amellere de kötü amel veya gayr-i sâlih amel denilmiştir.

²⁴ Bk. Miras, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tercümesi ve Şerhi*, XI, 360.

²⁵ *Mecelle-i Ahkâm-ı İslamiyye*, (nşr. Ali Himmet Berkî), s. 19, madde: 2.

²⁶ Isafahânî, *Müfredât*, "amel" ve "fiil" md.

²⁷ Amel-i salihle ilişkili olarak hasene veya çoğul olarak hasenat tabiri de kullanılır. Amel hakkında geniş bilgi için bk. Uludağ-Dönmez, "Amel", *DİA*, III, 13-20.

b. Niyet

Niyet kelime olarak; ciddiyet, kararlılık göstermek ve yönelmek veya hâl-i hazırda veya gelecekte arzuya uygun olan şeye meyiletmek gibi anlamlara gelir.²⁸ Niyet, Allah'ın rızasını kazanma arzusuyla ve O'nun hükmüne tâbî olmak üzere bir fiile yönelen iradedir. Daha veciz bir ifade ile "niyet bir şeyi kastetmektir ki, o da kalbin ona yönelmesidir" diye de tarif edilebilir.²⁹ Nitekim et-Tehânevî (1158/1745'ten sonra); niyet bir menfaati celbetmek ya da bir zararı defetmek üzere bir maksada uygun gördüğü şeye kalbin yönelmesidir. Din niyeti, Allah'ın rızasını kazanmak ve hükmüne uymak gayesiyle bir fiile irade ile yönelmeye tahsis etmiştir. Tıpkı cemâdâtın fiili gibi kabul edilerek, uyuyan ve gafil bir kimsenin fiili, işlenmemiş sayılmıştır. Bu nedenle niyet lügat yönüyle bir işe azmetmek, dini olarak da Allah rızasını kazanmak için bir işi yapmaya kastetmektir," der.³⁰ Niyet, kalbin hemen veya sonucu itibarıyla maksada uygun bulduğu, yani bir yarar sağlayacağı yahut da bir zararı ortadan kaldıracığına hükmettiği fiile yönelmesi şeklinde tanımlandığı gibi, "Allah'ın rızasını kazanma arzusuyla ve O'nun hükmüne tabi olmak üzere fiile yönelen irade" olarak da tanımlanabilir.³¹ Niyet bazen, irade ve kasıt kelimeleri ile aynı anlamda kullanılır. Niyet kalbin bir hâl ve sıfatıdır. Niyet ve amel Allah'ın kuldân istediği taatler arasındadır. Her ikisinin de varılmak istenen gayeye katkısı vardır. Böyle durumlarda niyet amelden daha önemli bir durum arzuetmektedir.³² Gazâlî, niyetin "kalbin hemen veya gelecekte fayda sağlayacağına inandığı şeye yönelmesi" anlamına geldiğini, "gaflet içinde yapılan niyetten ne az ne çok, hiç bir hayır yoktur" ifadesiyle de, sadece sözle ifade edilmesi ile niyetin bu yönelmesinin oluşmayacağı kanaatindedir.³³ Bu durumda sözle ifade edilen niyetin, mahallinin neresi olduğu sorusu akla gelmektedir. Niyetin mahalli kalptir. Bununla birlikte kalbin akılla ilişkisi dikkatlerden uzak tutulmamalıdır. Filozofların azınlığı ile fukahânın çoğunluğuna göre aklın yeri kalptir. Filozofların çoğunluğu ve fukahânın azınlığına göre dimağdır. Zira dimağ zarar gördüğünde akıl zayı olmaktadır.³⁴

Hadisin yorumu yapılırken niyetin ehemmiyeti ve amellerin değerlendirilmesinde temel ölçü olduğunu gösteren birçok âyet ve hadise işaret edilir. Üzerinde durduğumuz bu hadisteki "Ameller niyetlere göredir" ifadelerinde geçen "niyyât" ibaresi için muhtelif anlamlar takdir edilmek suretiyle açıklanmaya çalışılmıştır. İbarenin anlaşılması ile ilgili bazı bilgileri kaydettikten sonra İbn Receb (795/1393) şunları söyler: "Ameller niyetler ile sahih olur, muteber olur, makbul olur, reddedilir, sevap verilir veya verilmez. Buna göre hadis, bir amelin geçerli

²⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, VIII, 393-394; İbn Manzûr, *Lisân*, VI, 4588-4589; er-Râzî, *Muhtârû's-Sihâh*, s.688; Ayrıca bk. Gazâlî, *İhyâ*, IV, 658.

²⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, VIII, 394; el-Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-Derrârî*, I, 18. Niyetle ilgili diğer tanımlar için bk. Aynî, *Umdetu'l-Karî*, I, 53; Zeydan, "İslam'a Göre Sadece Niyet", (trc. Hasan Güleç), *Diyanet Der.*, (1976), C. XV, S. 4, s. 217.

³⁰ Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1735.

³¹ Dönmez, "Niyet", *DİA*, XXXIII, 169-170.

³² Gazâlî, *İhyâ*, IV, 661.

³³ Gazâlî, *İhyâ*, IV, 661-664.

³⁴ Karâfî, *el-Ümniyye*, s. 17-18.

veya geçersiz oluşunun niyetin iyi ya da kötü oluşuna bağlı olduğuna dair amelin şerî hükmünü haber vermiş olmaktadır. Tıpkı Resûlullah'ın (s.a), "Ameller sonuçlarına göre değerlendirilir"³⁵ hadisinde olduğu gibi. Yani bir amelin geçerli veya geçersiz oluşu, kabul veya reddedilmesi amelin sonucuna göredir. (Hadiste geçen) وَإِنَّمَا وَرَائِهِ لَمِزَةٌ "İnsan için niyetinin karşılığı vardır" ibaresi; kişinin amelinden eline geçecek şeyin sadece niyetinden ibaret olduğu, hayır niyet etmişse hayır elde edeceği, şer niyet etmiş ise şer elde edeceğini ifade eder. "İnsan için niyetinin karşılığı vardır" cümlesi hadisin metninde tekraren söylenmesine karşın birinci geçtiği anlamdakinden daha farklı bir anlam ihtiva etmektedir. Birincide bir amelin geçerli veya geçersiz oluşunu, gerekli olan niyete bağlamaktadır. İkinci cümle ise, amel işleyen kişinin sevap almasının, amelin, salih niyetle yapılmasına bağlı olduğuna ve cezalandırılmasının sebebinin de ameli kötü niyetle yapmasından kaynaklandığına delâlet eder. Kişinin niyeti bazen mubah olur, o zaman ameli de mubah olur. Bu ameli karşılığında kişi ne bir sevap kazanır ne de ceza."³⁶ Söz olsun, fiil olsun; farz olsun, nafîle olsun; az olsun, çok olsun mümin mükelleflerden sadır olan amellerin tamamı niyetle ilgilidir. Ancak hadisin ihtiva ettiği, *niyete göre değerlendirilen amelin ne olduğunun* sınırının belirlenmesi gerekir.³⁷ Bu noktada Şâtübî (790/1388) bu noktada şunları kaydeder: "Ameller niyete göredir" hadisi, genelde üzerinde ittifak edilen bir esastır. Bu husustaki deliller katıyet ifade edecek derecededir. Hadisin manası şudur: Hakkında (Kur'an ve Sünnete) özel delil bulunanlar bunun dışındadır. Hadis bunun dışında her yerde uygulama alanı bulan bir kaidedir. Kasıt bulunmadığında niyet itibara alınmadığına göre, bu tür fiiller şeriat nazarında hayvanların ve diğer cansızların hareketleri mesabesinde sayılmaktadır. Hayvanların ve cansızların hareketlerine teklîfi hükümlerin tealluk etmeyeceği hem aklen hem de naklen sabittir."³⁸ Şâtübî'nin bu sözleri göstermektedir ki, niyet ve amel ilişkisinde daha çok ibadetlerle ilgili yöne vurgu varsa da niyetsiz ameller şeriat nezdinde bir değer taşımamaktadır.

Hadiste geçen "amel" ifadesinden, ihtiyaç duyulan şer'î amellerin kastedildiği kanaatini taşıyan âlimler, hadise "ameller niyete göre; sahih, muteber ve makbul olur" anlamını vermişlerdir. Niyetin etkisi bakımından da ameller üçe ayrılmıştır:

1-Yasaklanmış fiiller (Masiyet)

2-Yapılması emir ve tavsiye edilmiş fiiller (Tâat)

3-Yapılması serbest bırakılmış fiiller (İbâha)³⁹

³⁵ İbn Hıbban, *Sahîh*, II, 52; Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, VI, 147; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 335.

³⁶ İbn Recep, *Câmiu'l-Ulûm*, s. 7.

³⁷ Nitekim Gazâlî, işlenecek günahların iyi niyetle, sevap niyetiyle işlenmesinin onu günah olmaktan çıkarmayacağına özellikle vurgu yapmaktadır. (bk. *İhyâ*, IV, 664.)

³⁸ eş-Şâtübî, *el-Muvafakât*, I, 138. Hadisin yorumunda niyet-amel ilişkisi üzerinde durulduğunu gösteren diğer açıklamalar için bk. Hattâbî, *İlamu's-Sünen*, I, 18-22; Aynî, *Umdetul-Kârî*, I, 63 vd.

³⁹ Geniş bilgi için bk. Gazâlî, *İhyâ*, IV, 664-670. Amelleri şöyle tanımlayabiliriz. Ma'siyet; günah işler olup bunlar, Allah'ın (c.c) beğenmediği şeylerdir. Allah'ın emrettiği şeyi yapmamak veya yasakladığını yapmak ma'siyettir, (günahıtır). Tâat; buna hasene de denmektedir. Allah'ın beğendiği şeylerdir. Allah'ın, yapan Müslümanlara sevab vaad ettiği fiillerdir. Mubah ise; günah veya taat olduğu bildirilmemiş olan şeylerdir. Yapmanın niyetine göre tâat ya da mubah olur. (bk. Ayyallı, "Ameller Niyetlere Göredir Hadisi Hakkında Birkaç Söz", *SÜİFD*, (1991), S. 4, s. 91.

Fakihlerce fıkhn özünü tanımlamaya yeter bulunan beş külli kaideden biri olup Mecelle'de "bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir" (md. 2) şeklinde yer alan ilke, ibadet konuları yanında hukukî meselelerin de ele alınıp çözümlenmesinde geniş ölçüde işlenmiştir. Bu hadisten mühlhem olarak konulan kural ve kanunların hem yapım aşamasında hem de uygulanmasında sürekli göz önünde tutulmuş olması, hadise atfedilen değer bakımından ayrı bir önemi haizdir. Ahmet Cevdet Paşa'nın bu inceliği yakalayarak hadisi bir usûl kâidesi haline getirmesi câlib-i dikkat bir durumdur. Niyet, namaz, oruç vb. bazı ibadetlerde şart koşularken, abdest ve ezan gibi ibadetlerde niyet şart olarak aranmamıştır. Niyette, uhrevî sonuçlar itibarıyla esas alınacak ölçü, amelin dış dünyaya yansıyan yönü değil, ilahî iradeye boyun eğme azim ve kararlıdır. Bu nedenle sadece niyetten dolayı sevap verilmiştir. Dünyevî sonuçları bakımından ibadetlerde niyetin şart koşulması, ibadetlerin farzlarla nafileleri birbirinden ayırt etmek içindir.⁴⁰

İslam âlimleri niyet konusunu işlerken niyet-ihlâs ilişkisine de dikkat çekerler. Bir şeyin safiyetini gideren hususlardan arındırılması anlamına gelen ihlâs terimi; inançla, düşünce ve davranışla da ilişkilidir. Genel itibarıyla ihlâs, kişinin kalbinin şirk, riyâ ve batıl inançlardan temizlenmesini, arındırılmasını, sadece Allah rızasının gözetilmesini ifade etmektedir. Nitekim kaynaklarımızda bu konuda pek çok haberin nakledildiğine şahit olmaktayız. Bütün hadis kitaplarının zühdle ilgili bölümlerinde ihlâsın önemine vurgu yapan rivayetleri bulmak mümkündür.⁴¹ Bu rivayetler dikkate alındığında, niyet, aynı zamanda amelde ihlâs ve samimiyeti gerektiren bir kalb işidir. Bu sebeple yalnız ibadetlerde değil, insanoğlunun her türlü dünyevî hareketlerinde de kendisi için bir kazanç kaynağı ve Allah'a (c.c) yaklaşma vesilesidir. Yemek, içmek veya karın doyurmak, insanın tabii ihtiyacıdır ve bu ihtiyacın günün muayyen saatlerinde giderilmesinde, vücûdun sağlığını korumaktan veya normal hayatı devam ettirmekten başka bir gayenin bulunmadığı aşıkardır. Bununla beraber insan, karnını, Allah'a (c.c) itaat etmek için kuvvet kazanmak niyetiyle doyurursa, sevab ve ikab yönünden hiçbir değeri olmayan mücerred "yemek" fiili, bu niyetle sevab yönünden bir değer kazanır.⁴² Genellikle hadiste zikredilen niyet ve amel ilişkisi mübahlarla ilgili hususlarda dile getirilir. Niyet-amel ilişkisinde mübahlarla ilgili hususların dile getirilmesi yerinde olduğu gibi, niyet-amel arasında kurulan bağın daha geniş bir yelpazeyi ihtiva ettiğinin de vurgulanması önemlidir.

6. Niyete Bağlı Diğer Unsurlar

Yapılacak işte, niyetin doğru yapılmasının zarureti yanında işin niyete uygun bir şekilde sonuçlandırılabilmesi için onu tamamlayan diğer başka hususların da olması gerekir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla niyetle birlikte bulunması gerekli

⁴⁰ Fakihler tarafından hadisin fıkıhla ilişkisi üzerine değerlendirmeler için bakınız, Dönmez, "Niyet", *DİA*, XXXIII, 171.

⁴¹ Vekî b. el-Cerrah, *Kitabu'z-Zuhd*, III, 628-634. İbn Ebî'd-Dünya, bu konuda müstakil bir kitap kaleme almış ve adını *el-İhlâs ve'n-Niyye* vermiştir. Daru'l-Beşair, Dımeşk, trs.

⁴² Koçyiğit, "Hareketlerin Ölçüsü Niyetlerdir", *Diyanet İşleri Başkanlığı Der.*, (1971), C. X, S. 106-107, s. 73.

diğer hususları şöyle sıralayabiliriz: 1-Bilgi, 2-Beceri (kabiliyet), 3-Eylem ve 4-Uygulamayı devam ettirebilme sorumluluğudur.

Niyet gerçekten istenmediği için içtenlikten (samimiyetten) yoksun olan ya da ezberlendiği ve şartlandırıldığı için üzerinde düşünülmemen ve bu nedenle kendi başına ve kopuk kalan, boş bir sözün ötesine geçemeyen, dolayısıyla da bilgi, beceri ve sorumlulukla desteklenmeyen bir niyet, sadece sözde bir niyet olmaktan öte geçemez.⁴³ Niyet edilen eylem ve amel içtenlik yanında üzerinde düşünülmüş, amel ile bağı kurulmuş, bilgi ve beceri ile desteklenmiş ise yerinde bir niyet olur, değilse boşlukta kalan ve istenilen sonucu getirmeyen, niyetlenen işin akım kalmasının temel sebebi olarak ortada kalmış bir eğilim olur ya da kalbin meyli olmaktan başka bir şey ifade etmez.

Niyetin bilgi, beceriyle (kabiliyet) birlikte eylemi devam ettirme sorumluluğu ile olan ilişkisinin irdelenmesi de hadisin anlaşılması noktasında önem arz etmektedir. Hadisin anlaşılmasında ve anlamlandırılmasında üzerinde durulmayan niyet-bilgi, niyet-beceri ve niyet sorumluluk vb. hususların da hadisin yorumunda dikkate alınması gerektiği kanaatindeyiz.

a. Niyet-Bilgi İlişkisi

Yapılmaya niyet edilen iş ve eylemle ilgili bilgi yoksa, orada, söz konusu amelin nasıl ve niçin yapılacağı ile ilgili meselelere ait bilgi de yok demektir. Eğer bu soruların cevabı alınabiliyorsa yapılan niyet değer kazanmaktadır.

Gazâlî (505/1111) niyet ile amel ilişkisine dikkat çekmeye çalışan âlimlerimizden biridir. O, bu manada şunları kaydeder: “Bilmelisin ki, niyet bir mana üzere devreden irade ve kastın ayrı deyimleridir. Bu da kalbin bir hâli ve vasfıdır. Onu iki iş destekler. Bu iki iş ilim ve ameldir. İlim amelden önce gelir. Zira ilim, asıl ve şarttır. Amel ise ilme tabidir. Çünkü amel ilmin meyvesidir. Her amel, yani ihtiyari olan her hareket ve sükûn ilim, irade ve kudret ile meydana gelir. İnsan ancak bildiği şeyi murad edebilir. Bir şey irade edebilmesi için önce bilgi ister. Murad etmeden bir şey yapamaz, bundan dolayı da irade ister.”⁴⁴ Gazâlî’nin bu ifadesinden niyetin maksuda uygun bir amelle neticelenmesi için, niyetle birlikte bir bilginin gerekliliğine vurgu yaptığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde bilgi ile birlikte kabiliyet, beceri veya yeteneğin de gerekliliğini vurguladığı görülmektedir.

Hz. Peygamber (a.s) birine bir iş verirken o işin nasıl ve niçinini bilen olmasını dikkate alırdı. Bunun yanında Allahü Teâlâ “إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا” *“Allah size emanet edilen şeyleri (tevdî edilen işleri) ehil olanlara vermenizi emreder”*⁴⁵ buyurmuştur. Bu emriyle Yüce Allah, o işi yapabilecek bilgi, beceri vb. sahibi olan insanlara görevlerin verilmesini istemiştir. Diğer yandan Hz. Peygamber (s.a), işlerin ehline verilmediği zaman toplumsal felakete, “kıyametin kopuşuna” vurgu yapmıştır. Nitekim Ebû Hureyre’den (r.a) nakledildiğine göre Resûlullah (s.a) “iş

⁴³ Cüceloğlu, *‘Mış Gibi’ Yaşamlar*, s. 41.

⁴⁴ Gazâlî, *İhyâ*, IV, 658.

⁴⁵ Nisa, 4/58.

ehil olmayanlara verilince kıyameti bekle"⁴⁶ buyurmuştur. Burada Resûlullah'ın (s.a) bir görevi üstlenecek olan kişinin dolayısıyla bir işe niyet eden kimsenin o işin nasıl ve niçin yapılacağı konusunda bir bilgisinin olması gerektiğine dikkat çektiğini görmek mümkündür.

Hadiste geçen iş kelimesi din ile ilgili her işi ifade ettiği gibi, dünyalık işleri de içine alır. Devlet yönetiminden en küçük kamu görevine kadar her türlü enerji, beceri ve ehliyet isteyen işleri kapsamaktadır. İşin ehil olanlara verilmemesi, cehaletin yaygınlığı ve ilmin ortadan kalkmış olmasından ileri gelmektedir. İlim bir işin veya her hangi bir problemin çözümünün esas unsurudur. Problemlerin çözümsüzlüğünün temel sebebi de bilgisizlikte yatmaktadır.⁴⁷

Kâdî İyaz (544/1149), "Beldeler ulemadan hâli kalmış, cahiller tayin suretiyle fetva ve tedris mevkilerinin başına getirilmiştir. Artık biz selamet ve afiyet" dilemez derken, zamanındaki bir takım olumsuz hâdiselerin yaşanmasında "cahillerin tayin suretiyle" işbaşına getirilmesinin etkili olduğuna vurgu yapmıştır. Kanaatimizce bu durum, günümüz için de geçerlidir. Tayin edenlerin biz iyi şeyler yapmak istiyoruz, niyetimiz halisti gibi ifadelerle bilgisiz ve beceriksiz kimselere işleri tevdi etmeleri problemin çözümüne katkı sağlamamaktadır. Ortaya çıkan olumsuzlukları da telafi etmemektedir. Bu nedenle öncelikle işlere ehil insanların yetiştirilmesi ve işlerin ehil, bilgili ve birikimli insanlara tevdi edilmesi önem arz etmektedir. Nitekim ayeti kerimede, "*Bilmediğin şeyin arkasına düşme...*"⁴⁸ buyrulmak suretiyle, yapılacak işlerde niyet yanında bilginin de ehemmiyetine dolaylı olarak vurgu yapılmıştır. İnsanlara bilgisizlikten uzak durmalarının emir ve tavsiye edildiği bu ayet yanında Kur'an ve Sünnet baştan sona bilgi öğrenmeyi tavsiye etmektedir. "*فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ*" "*Eğer bilmiyorsanız bilenlere sorunuz...*"⁴⁹ âyeti de bu hususa vurgu yapmaktadır.

Bilgisiz insanların bir işi yapmaya niyet etmeleri onların o işi yapacağını göstermemektedir. Ayrıca başarısızlıkları durumunda da niyetlerinin halis olmasının veya iyi niyet taşıyor olmalarının sonuca bir katkısı olmayacaktır. Niyet ile bilgi arasında bir uyumsuzluk var ise, elbette ki neticede bir tutarsızlık ve eksikliğin olması kaçınılmaz olacak, beklenen faydaya ulaşılmayacaktır. Bir işe niyet eden kişinin yapılacak olan işle ilgili bilgisinin olması gerektiği dikkatlerden uzak tutulmamalıdır.

b. Niyet-Beceri (Kabiliyet) İlişkisi

Amellerin niyet ile hedeflenen sonuca ulaşmasında gerekli olan bir diğer unsur ise beceri yahut kabiliyet meselesidir. Kişi niyet ettiği işin niçin yapılması gerektiğinin şuurunda olabilir, nasıl yapılacağını bilgisine de sahip olabilir. Ancak eğer işi yapacak beceri ve kabiliyetten yoksun ise yine işin başında ortaya konulan niyet ve iradeden beklenen sonucun elde edilmesi ihtimali şansa bırakılmış de-

⁴⁶ Buhârî, İlim, 2.

⁴⁷ Bk. Çakan, *Hadislerle Gerçekler*, s. 536-538.

⁴⁸ İsrâ, 17/36.

⁴⁹ Nahl, 16/43.

mektir. Bu sebeple insanlar yapılacak işle ilgili bilginin yanında onu icra edebilecek kabiliyet ve yeteneğe sahip olmalıdırlar.

Allah insanlara beceri ve kabiliyetlerinin elvermediği işleri yüklememiştir. Nitekim O, “لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا” “Allah hiç bir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz,”⁵⁰ buyurmuştur. İnsanlar Şâri’in kastına ters düşen bir kasta sahip iseler, bu batıl, hükümsüz ve boş bir kasıt, boş bir niyet olarak telakkî edilmiştir.⁵¹

Niyet ile birlikte beceri ve kabiliyetin de gereğine işaret etmeye çalışan Gazâlî, bir kimsenin yemek yemesini ele alır ve şunları kaydeder: “Yemeği görüp heves ile onu yemek istediği halde alıp yiyebilecek imkândan yoksun olan sayısız insan vardır.” der. Gazâlî kudretin amele dönüşmesi için de bazı sebeplerin olması gerektiğini ve bunların dört kısma ayrıldığını açıklar. Bir işi yapmayı istemek yeterli değil, ayrıca onu yapabilecek imkânları olmadığında yapamayan nice insanlar vardır. Bu yüzden Allah Teâlâ insanlara işi yapabilecek kudret imkân ve hareket eden alet ve azalar vermiştir. Bunlar kudret ve güç yetirmekle hareket ederler. Bir işi yapmaya dair iradenin ortaya çıkmasından sonra kudret azaları harekete geçirir. İrade ise bilgi ve inanca bağlıdır. Kudretin harekete geçmesi ise amel olarak ortaya çıkar.⁵² Gazâlî’nin bu ifadeleriyle vurgulamaya çalıştığı gibi niyet ile yönelinen eylemin ortaya çıkması için güç yetirmenin bir diğer unsuru olan kabiliyet ve becerinin olması da niyet amel ilişkisinin diğer önemli ayağını oluşturmaktadır.

c. Niyet-Sorumluluk İlişkisi

Bir işe başlamanın bilgiden sonraki adımı niyettir. Yapılacak işin niçin ve nasıl yapılacağına dair bilgi ve beceri ortada olsa bile, o işin devamını sağlama ve neticelendirme sorumluluğunun da bulunması kaçınılmazdır. Bir işe niyet edilip yapmaya başlanıldığında artık işin nihayetinde o işle sorumluluk da meseleye dahil olmaktadır. Burada yapılan amelin sonunda bazen vicdanî bazen ictimaî bazen de dinî sorumluluk söz konusudur.

Bu anlamda İslam dini insanlarda sorumluluk bilincini ön planda tuttuğu gibi işlenen amelin sonucunda ceza veya mükâfata da vurgu yapmıştır. Sorumluluk; 1-Her insanın fitratında bulunan ve kendisini takdir eden veya suçlayan *vicdani sorumluluk*, 2-kişinin birey olarak topluma karşı sorumluluğunu ihtiva eden *ictimâî sorumluk*, 3-ilk ikisinin eksikliğini gideren ve Yüce Yaratıcı’nın mükellef tuttuğu *dinî sorumluluk*⁵³ şeklinde kısımlandırılabilir.

İslam dininde sorumluluk, insanların kendi iradesiyle isteyerek yaptığı ve üstlendiği iş ve görevlerin hesabını vermekle sorumlu tutulması önemli hususlardan biridir. Bu nedenle İslam, insanın yapacağı her iş ve söyleyeceği her sözde sorumlu olduğu bilincini asla göz ardı etmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Sorumlu-

⁵⁰ Bakara, 2/286.

⁵¹ Bk. Şâtîbî, *Muvafakât*, I, 213.

⁵² Bk. Gazâlî, *İhyâ*, IV, 659-660.

⁵³ Yıldız, “Sorumluluk”, *DİA*, XXXVII, 380.

luk akıllı ve hür insanların yaptığı davranış ve eylemlerden mesul tutulma durumudur. Bu mesuliyetten doğan hesap verme yükümlülüğü, kişinin davranışlarının karşılığında ödül ya da ceza görmesi sonucunu doğurur. Bu ödül ve ceza, maddî yahut manevî olabildiği gibi uhrevî de olabilir.⁵⁴ İnsana sorumluluklar yüklenirken aynı zamanda iyi-kötü, güzel-çirkin, hayır-şer, faydalı-zararlı olduğu vb. kendisine bildirilmiştir.⁵⁵ Bilgilendirme olmadan insan sorumlu tutulmamıştır.

Sorumlulukta bireysel yetkinlik yanında, kanûnî yetkinlik de önemlidir. Kişinin bireysel yetkinliği akıllı ve hür olma şartlarına bağlanabilir. Bu anlamda yetkin olma kanûnî anlamda yetkin olmayı gerekli kılmaz. Kanûnî olarak yetkilendirilmiş olanın, bireysel yetkinliği, kamuya ait iş ve vazifelerdeki yetkinliği anlamına gelmemektedir.

Kur'ân'da sorumlulukla alakalı pek çok ayet vardır. Bunlar sorumlulukla ilişkili farklı hususlara işaret etmektedir. Mesela İslam'da sorumluluk kişisel kabul edilmiştir ve bu husus ayetle ifade edilmiştir. Nitekim herkes yaptığı işten birey olarak sorumludur.⁵⁶ Akli ve hür iradesiyle yaptığı işlerin sonucuna katlanır. Yaptığı hayır kendi yararına olur iken, kötülük de onun zararına olmaktadır.⁵⁷ İnsanların Allah'a, diğer insanlara ve kendine karşı sorumlulukları, onun emir ve yasakları çerçevesinde, onlara ne kadar uygun davrandığı sorusunun cevabıyla ölçülür. Ancak burada kişinin Allah'a karşı sorumluluğunda ön plana çıkan, O'nun Rabliğini bilip, bunun gereği olarak ona ibadet ve taatte kusur etmemesidir. Bu husus fikhen hukukullah tabiri ile ifade edilir. Kulun kendine ait sorumluluğu, dünyadaki varlığını hem maddi hem de manevî olarak korumaktır. Bireyin diğer insanlar ve kâinata karşı sorumluluğu ise, diğer insanların haklarına riâyet etmek, kâinat ve tabiatın istifade ederken onun bir emanet olduğu bilinciyle hareket etmesidir.

Sorumlulukla ilgili âyetlerde kendilerine bir bilgi gönderilmeden hiç kimse-nin sorumlu tutulup hesaba çekilmeyeceği,⁵⁸ insanın bilmediği şeyin arkasına düştüğünde, zihin, kalp, kulak ve göz olmak üzere hepsinin sorguya çekileceğine⁵⁹ vurgu yapılmaktadır.

Sorumluluğu ifade etmek için vaaz ve sohbetlerde sıkça söylenen ve meşhur olan Hz. Peygamber'in şu hadisini zikretmek gerekir: *"Akınızdan çıkarmayın! Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürünüzden sorumlusunuz. İnsanları yöneten devlet adamı da bir çobandır. O da halkından sorumludur. Erkek, ailesinin çobanıdır, onlardan sorumludur. Kadın kocasının evini çekip çevirmekle, çocuklarıyla ilgilenmekle sorum-*

⁵⁴ Öcal, "Sorumluluk", *Şamil İslam Ansiklopedisi*, V, 430-432.

⁵⁵ Beled, 90/10; Zilzâl, 99/4-8.

⁵⁶ İsrâ, 17/15.

⁵⁷ Zilzâl, 99/7-8.

⁵⁸ A'râf, 7/6. "فَلْيَسِّرْ لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَيَسِّرْ لَكُمْ أَسْرَابَهُمْ" "Ve bu yüzden, kendilerine [ilahî] bir mesaj gönderilen herkesi, hiç şüphesiz, [Yargı Günü'nde] hesaba çekeceğiz. Ve yine hiç şüphesiz mesajla gönderilenleri [kendilerini] de hesaba çekeceğiz."

⁵⁹ İsrâ, 17/36. "وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عِنْدَ مَنْحُورِكَ" "Bilmediğin şeyin ardına düşme; çünkü, işitme duygusu, görme duygusu ve kalp, bunların hepsi [Hesap Günü'nde] bundan sorguya çekilecektir." diğer ayetler için bk. Nahl, 16/93; Ahzâb, 33/15; Ankebût, 29/13.

lu bir çobandır, Onların (hepsinden) sorumludur. Köle, efendisinin malının çobanıdır, ondan sorumludur. Aklınızdan çıkarmayın! Hepiniz çobansınız. Hepiniz kendi sürünüzden sorumlusunuz.”⁶⁰

Ebû Mûsâ (r.a) şöyle demiştir: Ben beraberimde Eş’ârî kabilesinden iki kişi olduğu hâlde, Peygamber’in yanına vardım. (Bu kişiler Peygamber’den iş istediler.) Bunun akabinde ben (sıkılarak): -Bunların iş ve memurluk isteyeceklerini ben bilmiyordum, dedim.- “iş isteyen kimseyi biz işimizde kullanmayız”⁶¹ buyurmak suretiyle, ehil olup olmadığına bakılmaksızın yöneticilerden iş isteyenlere karşı Hz. Peygamber’in gösterdiği bu tavır, günümüz idarecileri açısından oldukça dikkat çekici bir prensibi dile getirmektedir. Hz. Peygamber bir işi yapmaya niyetlenen ve onu isteyenlere, sorumluluğunu yerine getiremeyeceği gerekçesiyle, onların bu isteğini reddetmiştir.

Yine görevi için hem kabiliyet, hem bilgi hem beceri hem de sorumluluğun önemini ifade etmek üzere Hz. Peygamber, “İdarecilik görevi haktır. Elbette halk için bu görevi üstlenen kimselere ihtiyaç vardır. Fakat bu görevi yüklenenler (bu görevlerini hakkıyla yerine getirememelerinden dolayı) cehennemlik (olma tehlikesiyle karşı karşıya)dırlar,”⁶² buyurmuştur. Bu bağlamda Hz. Peygamber’in bireysel olarak kişinin sorumluluk bilincini daima göz önünde bulundurması gerektiğine dikkat çeken şu sözü de burada kaydedilebilir: “Bir işi yapmak istediğinde onun sonunu düşün, eğer sonu iyi olacaksa onu yap, değilse ondan vazgeç.”⁶³ Vekî b. Cerrâh da; “Bir kul Allah için bir şeyi terk ederse, Allah da onun yerine hesap edilemeyen daha hayırlı bir şeyi onun yerine koyar. Bir kimse bir iş konusunda (yapması gerekeni yapmayı) gevşek davranır ve uygun olmayan şeyi üstlenirse, Allah ona ondan daha ağır olan (bir iş, yük) verir,”⁶⁴ demiştir.

Hz. Peygamber’in “Ameller sonuçlarına göre değerlendirilir” hadisini de dikkate aldığımızda, bir iş için iyi niyetin yeterli olmadığı, bunun yanında onun sonuçlarının da dikkate alınması gerektiği unutulmamalıdır. Sehl b. Sa'd es-Sâidî (r.a) şöyle dedi: Peygamber (s.a) Hayber harbinde müşriklarla mukâtele etmekte olan bir adama baktı. O adam savaştaki yeterlilik bakımından Müslümanların en büyükleri derecesinde idi. Ona baktı da: -“Her kim cehennem ehlinen bir adama bakmak isterse, şu adama baksın!” buyurdu. Peygamber'in bu sözü üzerine sahâbîlerden bir zât hiç ayrılmaksızın o adamı takip edip gözledi. O adam sonunda yaralanınca çabuk ölmek isteyerek kendi kılıcının sivri ucunu göğsüne koydu. Sonra üzerine dayanıp yüklendi, kılıç iki küreği arasından dışarı çıktı (ve öldü). Onun bu işi Hz. Peygamber’e ulaştı: -“*Kul, görünüşte cennet ehlinin amelini yapar, hâlbuki o, muhakkak ateş ehлиндendir. Yine kul insanların gözünde ateş ehlinin amelini*

⁶⁰ Müslim, İmâre, 20.

⁶¹ Buhârî, Ahkâm, 7; Müslim, İmâre, 14.

⁶² Ebû Dâvûd, Harâc, 5.

⁶³ Abdürrezzâk, *el-Musanef*, XI, 165.

⁶⁴ Vekî b. Cerrâh, *Zühhd*, II, 635.

yapar, hâlbuki o, cennet ehliendirir. Ameller ancak sonlarına göre değerlendirilir," buyurdu.⁶⁵

Bu rivâyet de sebab-i vürûdu dikkate alınarak yorumlanmış ve bu bağlamda anlaşılmalıdır. "Ameller ancak ve ancak sonucuna göre değerlendirilir,"⁶⁶ şeklinde bir izah getirilmiştir. Hadisin vürûd sebebi anlamın tahsisini zorunlu kılmamaktadır. Dolayısıyla bu rivâyetin aynı zamanda niyetle birlikte sorumluluğun da bulunmasının lüzumuna işaret ettiği söylenebilir. Bu durumda amellerin sevap-günah, mükâfat-ceza bağlamında değerlendirilebilmesi onun sonucuna göredir. Eğer iş niyete uygun neticelenmemiş ise, o amelin sevap ve ceza yönünden de sonucunun başlangıçtaki niyete uygun düşmediği şeklinde ortaya çıkmaktadır. "Ameller niyete göredir," hadisi bir amelin geçerli veya geçersiz oluşunun, niyetin iyi veya kötü oluşuna bağlı olduğuna dair amellerin şer'î hükmünü haber vermektedir. "Ameller sonuçlarına göre değerlendirilir" rivâyeti de bir amelin geçerli veya geçersiz oluşunun, kabul veya reddinin neticesine göre değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁶⁷ Her ne kadar bu hadis, insan hayatının son anındaki iman durumuyla ilişkili olarak değerlendiriliyorsa da, sebab-i vürûdundan ayrı düşünüldüğünde amellerin sonucuyla da ilgili olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla iki rivâyet birlikte değerlendirildiğinde, iyi niyetle başlanmış bir amelin sorumluluk içerisinde yapılmasını ve bu sorumluluğun devamlılığının da amelleri değerlendirirken dikkate alınması gerektiği görülmektedir.

Sonuç

İslam'ın ikinci kaynağı hadis veya sünnetten İslam âlimleri külli kaideler tespit etmeye çalışmışlar ve bu kaidelere işlerlik kazandırmada başarılı da olmuşlardır. Söz konusu külli kaidelere kaynaklık eden rivayetlerden biri de "Ameller niyetlere göredir" hadisidir. Hadisin sebab-i vürûd bağlamı yorumlarında genellikle "Amellerin niyetlere göre makbul ve sevaba ulaşacağı" üzerinde durulmuştur. "Ameller niyetlere göredir" hadisi de "sebab-i vürûdun hususî olması, mananın hususî olmasını gerekli kılmaz" kaidesine, anlamının genişlemesine engel teşkil etmeyeceği aşikârdır. Bu durumda, niyetle beraber işin niyete uygun bir şekilde neticelenmesini sağlayacak diğer bazı hususların da dikkate alınması gerektiğinin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Gazâlî'nin ve Şâtıbî'nin de kısmen dile getirmeye çalıştığı, niyetle beraber bilgi, beceri ve sorumluluk gibi hususlar ilk akla gelenlerdir. Yine sebab-i vürûd bağlamında değerlendirilmek suretiyle "Ameller niyetlere göredir" rivâyetinin anlamının daraltıldığından hareketle bu rivâyetin, "Ameller sonuçlarına göre değerlendirilir" hadisi ile birlikte düşünülerek, "Ameller niyetlere ve sonuçlarına göre değerlendirilir" şeklinde anlaşılması daha isabetli bir anlama ve anlamlandırma olacağı kanaatindeyiz. Böylece "Ameller niyetlere göredir" sözü söylenerek yapılan bazı suiistimallerin de önüne geçilmesi sağlanabilir.

⁶⁵ Bk. Buhârî, Rikâk, 33, Kader, 5; Müslim, İman, 179; Tirmizî, Kader, 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 335.

⁶⁶ Bk. Kirmânî, *Kevâkibu'd-Derrârî*, XXIII, 70; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 507-508; Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XXIII, 236.

⁶⁷ Bk. İbn Receb, *Câmiu'l-Ulûm*, s. 10.

Kaynakça

- Abdürrezzâk, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm es-Sanânî (211/826), *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-Azamî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1403.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî (241/855), *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Ahmed Naim -Miras, Kâmil, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*, Ankara 1972.
- Aynî, Bedruddîn (855/1451), *Umdetu'l-Kârî fi Şerhi Sahihî'l-Buhârî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2001.
- Ayvallı, Ramazan, "Ameller Niyetlere Göredir Hadisi Hakkında Birkaç Söz", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 1991, S. 4, s. 85-93.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (256/869), *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Çakan, İsmail Lütfî, *Hadislerle Gerçekler*, Erkam Yayınları, İstanbul 2006.
- Doğan Cüceloğlu, *Mış Gibi' Yaşamlar*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005.
- Dönmez, İbrahim Kafi, "Niyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIII, 169-172.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eşas (275/888), *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (505/1111), *İhyâu Ulûmî'd-Dîn*, trc. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul, trs.
- Halîl b. Ahmed (175/791), *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Mehdî Mahzumî, İbrahim es-Samarrâî, Müessesetü'l-Alemî, Beyrut, trs.
- Humeydî, Abdullâh b. ez-Zübeyr (219/834), Ebu Bekr, *Müsnedü'l-Humeydî*, thk. Habîburrahman el-A'zamî, Beyrut/Kahire, trs.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer, Yûsuf (463/1071), *et-Temhîd li'bnî Abdilberr*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî-Muhammed Abdülkebîr, Müessesetü'l-Kurtuba, Rabat 1401/1981.
- İbn Dakîk el-İd, Takiyuddîn (702/1302), Ebu'l-Feth Muhammed b. Ali, *İhkâmü'l-İhkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm*, (thk. Mustafa Şeyh Mustafa), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1426/2005.
- İbn Hacer el-Askalânî (851/1448), Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahihî'l-Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Bâz, Dâru't-Tîb, Rîâsetu İdârâti'l-Buhûsî'l-İlmiyye, el-Arabiyyetu's-Suudiyye, trs.
- İbn Hıbbân, Ebû Hâtim Muhammed (354/965), *Sahîhu İbn Hıbbân bi Tertîbi İbn Belbân*, thk. Şuayb el-Arnaud, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1414/1993.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (273/886), *es-Sünen*, thk. M. Fuâd Abdülbâkî, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukrim, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trs.
- İbn Receb, Abdurrahman b. Ahmed (795/1393), *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, Dâru't-Turâs, Kahire 1962.
- Kârâfî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs (684/1285), *el-Ümniyye fî İdrâki'n-Niyye*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut trs.
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed (923/1517), *İrşâdü's-Sârî ilâ Şerhi Sahihî'l-Buhârî*, el-Matbaatü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, Kahire 1304.
- Kettânî, Muhammed b. Cafer, *Nazmu'l-Mütenâsir fi'l-Ahâdisi'l-Mütevâtir*, Daru'l-Mearif, Halep, trs.
- Kirmânî, Muhammed b. Yusuf (786/1384), *el-Kevâkibu'd-Derârî fi Şerhi Sahihî'l-Buhârî*, Daru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 1401/1981.
- Koçkuzu, Ali Osman, , *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İ'tikât ve Teşri Yönlerinden Değeri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- Koçyiğit, Talat, "Hareketlerin Ölçüsü Niyetlerdir", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* (1971), C. X, S. 106-107, s. 71-75.
- Mecelle-i Ahkâm-ı İslamiyye*, nşr. Ali Himmet Berkî, Hikmet Yayınları, İstanbul 1979.
- Nevevî, Yahya b. Şerefüddîn (676/1277), *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahihî'l-Müslim*, Beyrut 1392.
- Öcal, Mustafa, "Sorumluluk", *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1992.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekir, *Muhtâru's-Sihâh*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1408/1984.
- Serahşî, Şemsü'l-Eimme Ebû Bekir b. Ahmed b. Ebî Sehl (490/1096), *Usûlî's-Serahşî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Haydarabad, trs.
- Sindî, Muhammed b. Abdilhâdî, *Haşiyetu's-Sindî Alâ İbn Mâce*, by., trs.
- Uludağ, Süleyman, İ. Kafi Dönmez, "Amel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, III, 13-20.
- Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekir, *Esbâbu Vürûdî'l-Hadis*, thk. Yahya İsmail Ahmed, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1404/1984.
- Şâtübî, İbrahim b. Musa (790/1388), *el-Muvafakât fi Usûlî's-Şerîa (İslamî İlimler Metodolojisi)*, trc. Mehmed Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 1990.
- Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed 360/970), *el-Mucemu'l-Kebîr*, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Silefî, Mektebetu'l-Ulûm, Musul 1404/1983.
- Tayâlisî, Süleyman b. Dâvûd, Ebû Dâvûd, el-Fârisî, el-Basrî (204/819), *Müsnedü't-Tayâlisî*, Dâru'l-Marife, Beyrut, trs.

- Tehânevî, Muhammed b. Ali, *Keşşâfu İstılâhâtı'l-Fünûn*, Mektebetu Lübnân, Beyrut 1996.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ (279/892), *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Tûfî, Necmüddîn Süleyman b. Abdilkavî (716/1317), *Şerhu'l-Erbeini'n-Neveviyye*, thk. Kamil Ahmed Kamil, Dâru'l-Basâir, Kahire 1430/2009.
- Neseî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Vekî b. el-Cerrâh, *Kitâbu'z-Zuhd*, thk. Abdurrahman Abdücebbar el-Ferivâi, Mektebetu'd-Dâr, Medine 1404/1984.
- Yıldız, Kemal, "Sorumluluk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVII, 380-382.
- Zeydan, Abdülkerim, "İslam'a Göre Sadece Niyet", trc. Hasan Güleç, *Diyanet Dergisi*, (1976), C. XV, S. 4, ss. 216-228.